

12. Ли А. В. Категория состояния и разноуровневые средства ее выражения в современном английском языке : автореф. дисс. ... канд. филол. наук. Одесса, 1982. 20 с.

13. Лисина Л. Л. Валентность слов категории состояния в современном английском языке : автореф. дисс. ... канд. филол. наук. Ленинград, 1970. 22 с.

14. Маторина Н. Слова категории состояния как часть речи (лингвоисторикографический аспект). *Теоретичні й прикладні проблеми сучасної філології*: зб. наук. праць / [за заг. ред. проф. В. А. Глуценка]. Слов'янськ: Вид-во Б. І. Маторіна, 2016. Вип. 3. С. 43–51.

15. Маторина Н. М. Из истории изучения слов категории состояния. *Актуальні проблеми методології та історіографії мовознавства*: матеріали науково-практичної Інтернет-конференції (м. Слов'янськ, 19–20 жовтня 2016 р.). Слов'янськ: ДДПУ, 2016. С. 82–86.

16. Мельник А. Д. Проблема слов категории состояния в современной лингвистической литературе. *Современные проблемы науки и образования*. 2015. № 2 (часть 2).

17. Сажинов Ж. С. Сопоставительная грамматика русского и бурятского языков. Морфология. Улан-Удэ, 1984. 143 с.

18. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія. Полтава: Довкілля-К, 2010. 844 с.

19. Тираспольский Г. И. Стативы в русском, болгарском и польском языках : дисс. ... докт. филол. наук. Сыктывкар, 1999. 308 с.

20. Чельцова Т. Н. Категория состояния в структуре современного французского языка : автореф. дисс. ... канд. филол. наук. Москва, 1980. 23 с.

21. Шлейвис П. И. Слова-предикативы в английском языке. Ростов-на-Дону: Изд-во Рост. ун-та, 1958. 128 с.

### **Сваричевська А.**

– кандидат педагогічних наук, викладач кафедри соціально-гуманітарних та фундаментальних дисциплін Інституту військово-морських сил, Національний університет «Одеська морська академія»  
УДК 81.161.2'367.332

#### **ВОКАТИВНІ СИНТАКСЕМИ ЯК МАРКЕРИ НОМІНАЦІЇ ТА ПРЕДИКАЦІЇ У ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ**

*У статті розглянуто особливості ускладнення семантичної структури речення за допомогою звертань. Охарактеризовано вокативні конструкції як засоби вираження вторинних імплікаційних предикатів у тексті. Проаналізовано умови використання конструкцій з імплікаційною семантикою та особливості їх композиційної будови.*

**Ключові слова:** складне речення, вокатив, імплікаційний предикат.

### **Сваричевская А.**

– кандидат педагогических наук, преподаватель кафедры социально-гуманитарных и фундаментальных дисциплин Института военно-морских сил, Национальный университет «Одесская морская академия»

#### **ВОКАТИВНЫЕ СИНТАКСЕМЫ КАК МАРКЕРЫ НОМИНАЦИИ И ПРЕДИКАЦИИ В ХУДОЖЕСТВЕННОМ ТЕКСТЕ**

*В статье рассмотрены особенности осложнения семантической структуры предложения с помощью обращений. Охарактеризованы вокативные конструкции как средство выражения вторичных импликационных предикатов в тексте. Проанализированы условия использования конструкций с импликационной семантикой и особенности их композиционного строения.*

**Ключевые слова:** *осложненное предложение, вокатив, импликационный предикат.*

**Svarichevskaya A.**

*– candidate of Science (Theory of Education), the Department of Social Studies, Humanities and Basic Disciplines, Naval Institute, National University ‘Odesa Maritime Academy’*

### **VOCATIVE SYNTHESIS AS A MARKER OF NOMINATION AND PREDICATION IN THE ARTISTIC TEXT**

*In article features of complication of semantic structure of the offer are considered by means of references. Vocative designs as means of expression secondary implication predicative in the art text are characterized. The reason of use by authors of designs with implication semantics is analyzed.*

**Key words:** *the complicated offer, vocative designs, implication predicative.*

**Постановка проблеми.** Сучасна лінгвістика характеризується пошуком системи у багатогранній структурній організації мови, прагне створити типологію простого ускладненого речення з урахуванням не лише його структурних, а й семантичних особливостей.

Незважаючи на велику кількість наукових праць (Вихованець І. Р., Городенська К. Г., Загнітко А. П., Золотова Г. О., Арутюнова Н. Д., Слинко І. І., Кадомцева Л. О., Шульжук К. Ф., Будько М. В. та ін.) зараз немає однозначного трактування та беззаперечної концепції простого ускладненого речення в синтаксичній теорії. На думку І. Р. Вихованця, такі конструкції є „окремою синтаксичною формою поряд із простим та складним реченням, ускладнення якого, тим не менш, має семантичних характер” [2, с. 7]. Л. О. Кадомцева уточнює: «...речення ускладнюється тоді, коли створюється асиметрія між його семантикою і формою» [4, с. 8].

У сучасному мовознавстві простим ускладненим реченням називають таку синтаксичну одиницю, яка «з формально-граматичного боку є простою, а з семантичного – складною, тобто до її складу входить хоча б два семантичних предикати з властивою їм валентністю. Це монопредикативна, поліпропозитивна конструкція. Одна із пропозицій в такому реченні є основною, вона має ознаки предикативності та актуалізує зміст висловлювання. Інші пропозиції є вторинними, пов’язаними із основною різними типами логічних відношень” [1, с. 3].

Традиційно до ускладнених відносять речення із однорідними членами, відокремленими зворотами, речення із вставними та вставленими конструкціями, а також речення із звертаннями. Такі

конструкції є виразниками вторинної предикації, котра поряд із первинною репрезентується у реченнях зазначеного типу. Ознаками вторинної предикації є контекстуальна залежність від основного складу речення, додаткове повідомлення, синтаксична розчленованість, окремішність, що досягаються за допомогою інтонації та відокремлення [7, с. 288].

Вторинна предикація пов'язана з поняттям імпліцитності, що є специфічним виявом вміння автора використовувати мову в процесі її комунікативного функціонування. Імпліцитна семантика в нашому розумінні – це прихована, нечітко виражена семантика чи, іншими словами, невербалізована частина семантики висловлювання.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Питання про статус звертання як ускладнюючого компонента речення та носія предикативної ознаки досі є суперечливим. Неоднозначність у кваліфікації звертання зумовлена складністю його синтаксичної природи, поліфункційністю, труднощами диференціації домінуючої та варіантної функцій. Ці проблеми були предметом досліджень Шахматова О. О., Буслаєва Ф. І., Руднева О. Г., вагомий внесок у вивчення звертань зробили українські вчені Потєбня О. О., Тимченко Є. К., Бевзенко С. П., Вихованець І. Р., Скаб М. С., Яценко І. Т. та інші.

На думку науковців, звертання – «це засіб комунікативного оформлення речення-висловлення, який спрямований на те, щоб спонукати співбесідника слухати, зосередити його увагу, а часто й виявити своє ставлення до мовця. Звертання становлять згорнені висловлення і мають потенційну предикативність, міра вияву якої може бути різною» [12, с. 406]. За слушним зауваженням Л. В. Корновенко, «звертання як актуальний компонент комунікативної ситуації в одному вживанні може реалізовувати кілька функцій, які актуалізуються залежно від конкретного комунікативного завдання» [6, с. 6]. Основними функціями звертання є конотативна, орієнтована на адресат мовлення, експресивна (оцінно-характеристична) та фатична (встановлення контакту).

**Мета та завдання** нашої роботи – визначити та схарактеризувати вокативні синтаксеми як маркери номінації та предикації у художньому тексті, окреслити їх функціональну багатогранність.

**Виклад основного матеріалу.** Потрактування звертання в його первинній функції передбачає його визначення як «компонента комунікативної структури висловлювання, що вживається в умовах безпосереднього чи опосередкованого спілкування» [9, с. 76]. Звертання – це ім'я адресата, чию увагу хоче привернути мовець, використовуване для встановлення контакту. Наприклад: *Що тобі сказати, синок?* [17, с. 28]. Але вокативна конструкція має й інші функції – вторинні. Функція адресації (апеляції) може співпадати з

функцією характеристичної, наприклад: *Іди геть, ледащо беззубе* [17, с. 50]. В означеному реченні звертання не стільки називає особу, скільки виражає його характеристику, суб'єктивну оцінку, слугує маркером предикативності.

Скаб М. С. наголошує на тому, що «в багатьох випадках одна і та ж конкретна номінація адресата мовлення в конкретній комунікативній ситуації може використовуватись для виконання кількох функцій, бути синкретичною з функціонального боку» [11, с. 34]. Особливою сферою вживання звертань є поетичне мовлення, де звертання може використовуватися і в первинній функції, якщо передається діалог двох осіб, напр.: *Кохана, будь щаслива! Коханий мій, бувай!* [13, с. 12]), і в функції умовної адресації, коли референт звертання входить в інформативний зміст висловлювання і може розглядатися як компонент речення. Наприклад: *Вітчизно, стіл мій, любий краю мій, прости мені* [13, с. 369]. Включеність звертання в структуру речення проявляється тут у вживанні напівпредикативної конструкції (*стіл мій, любий краю мій*), що співвідноситься із звертанням як субстантивним членом.

У поетичному мовленні нова інформація передається не лише за допомогою предикативного центру речення, а й через інші синтаксичні позиції, зокрема, звертання. Такі апелятиви мовознавці вважають вторинними, оскільки «звертання виникло з потреби називати того, кому адресують мовлення (конкретним особам, предметам, явищам), і первісно було позбавлене будь-яких емоційних та експресивних відтінків» [15, с. 148]. Позиція звертань у поетичних текстах відкрита для вираження відношень номінації та предикації. В останньому випадку проявляється «загальна властивість поетичного мовлення – послаблення протиставлення синтаксичних позицій за їхнім семантичним наповненням та комунікативними функціями» [5, с. 104]. «Для поетичного мовлення характерними є найрізноманітніші метафоричні й метонімічні звертання з дуже широкою первинною семантикою» [15, с. 218]. Як справедливо зауважує Щепін А. П., у таких конструкціях «семантика слова роздвоюється: пряме (власне лексичне) значення і переносне (метафоричне) значення співіснують, створюючи художньо-образну єдність. Звертання-образ відрізняється від інших видів звертань тим, що містить у собі приховане порівняння» [16, с. 50].

Мовний діалог як спосіб наближення та пізнання пояснює можливість вживання у ліриці звертань до будь-яких предметів. Проте, на думку Ковтунової І. І., необхідно диференціювати основні предметні (тематичні) різновиди звертань у поезії, «оскільки вони мають свої комунікативні нюанси та свої семантичні особливості в структурі поетичного тексту» [5, с. 96].

З-поміж апелятивів розрізняють звертання до істот та неістот. Серед першої групи можна виокремити найбільш характерні для лірики.

Звертання до товариша, коханої та інших близьких ліричному герою адресатів володіють найменшим ступенем умовності. Уявна діалогічна ситуація є близькою до реальної. Просторово-часовий зсув – наближення адресата до мовця – створює ілюзію збігу уявного діалогу з моментом мовлення. Наприклад: *Вчися чекати, друже, вчися чекати* [13, с. 47]; *Радійте смертним шалом, любі друзі* [13, с. 154]. Ще один поширений в ліриці тип звертань – звертання до осіб, віддалених у просторі та часі. Це апеляція до святих, героїв, політичних діячів, історичних постатей. У таких випадках у звертаннях зростає ступінь умовності, оскільки уявна діалогічна ситуація далека від реально можливої. Поряд із цим звертання до віддалених осіб збільшує масштаби поетичної свідомості та створює передумови для розширення внутрішнього змістового простору ліричного твору. Наприклад: *Відступляться обоження і гнів перед тобою, Матере і Діво* [13, с. 158]; *Станьте під небом високим, харони* [13, с. 265]; *У небо, у надвиш, за хмари за чорні, до сонця, Ікаре, спрямовуй свій лет* [13, с. 177]. Отже, комунікативне перенесення мовних форм діалогу із комунікативної ситуації усного спілкування в комунікативну ситуацію ліричного монологу здатне імпліцитно створювати образ широкого світу та відіграє важливу роль у поетичній свідомості.

Серед звертань до неістот є такі, що відіграють важливу роль у ліричній поезії. До них відносяться звертання до країн та континентів, до міст та їхніх атрибутів, до явищ природи та стихій, до простору та часу, до явищ емоційного та інтелектуального світу людини, до проявів людської культурної спадщини. Особливе місце в поетичних творах належить звертанням до рідної країни, до Батьківщини. Таке звертання може бути наповнене особливим прихованим сенсом, усвідомленням свого зв'язку із батьківщиною, особливою близькістю. наприклад: *О рідна стороно! Бувай здорова, ти щонайтяжча із моїх загуб* [13, с. 176]; *Прощай, Україно, моя Україно, чужа Україно, навіки прощай!* [13, с. 251].

Композиційна форма звертання до природи здатна наповнюватися різним змістом, іноді дуже складним, пов'язаним із поетичним пізнанням, прагненням поглибити та розширити сферу людської свідомості, відчутти та пізнати тайни природи. У такому випадку не природа уподібнюється людині, а навпаки, людина прагне збільшити масштаби свого внутрішнього світу аж до масштабів світу природи. Наприклад: *Лети ж, пожовклий золотий листочку, світами* [13, с. 149]; *Будь за сестру мені, косичена березо, за брата, клене, будь, за серце, все в сльозах* [13, с. 292].

Звертання до діяльності людського духу, до проявів внутрішнього світу можуть містити в собі загальний чи індивідуальний зміст, наприклад: *Розлуко, ти порізняєш нас чи єдишиш?* [13, с. 242], *Прощай же і ти, осиротілий мій біль* [13, с. 175]. Вокативи, у яких позначені

індивідуальні ознаки явищ, конкретизують внутрішній стан, надають йому неповторності, підкреслюючи цим зверненість до себе, до стану своєї душі, напр.: **Вельможне моє безголів'я! Моя безнадіє вельможна! Тепер я ваш бранець одвічний** [13, с. 175]; **Чи це не ти, душе моя схолола?** [13, с. 176].

Виокремлені групи звертань розрізняються не лише характером своєї предметної віднесеності, але й різним відношенням до ситуації природного усного діалогу, форма якого переноситься на комунікативну ситуацію спілкування поета зі світом.

Кожен предметний тип звертань окреслює своє коло поетичного сприйняття. Перевага певного типу звертань є показовою для індивідуальної поетики. Характер звертань відображає масштаб поетичного світу, діапазон спілкування. Звертання розкривають ті сфери життя, з якими тісно пов'язаний поет, виявляють співбесідників, з якими найчастіше він вступає в діалог.

Просте ускладнене речення як мінімальна мовна одиниця, у склад якої входить вокативна синтаксема, формується внаслідок згортання семантично складної конструкції. Дериваційною базою для таких речень служать семантично складні речення з модально-пропозитивними відношеннями та темпоральними відношеннями зі значенням одночасності.

Вихованець І. Р. розрізняє три типи ускладнених речень з вокативними конструкціями [3, с. 139–142]:

1) поліпропозитивне просте речення, що співвідноситься із семантично складною конструкцією, у якій непредикатний аргумент з функцією адресата, що супроводжує предикат вольової дії, у другому елементарному реченні виступає у функції діяча та залежить від предиката потенційної дії, наприклад: **Синочку мій, ти ж мами не гніви** [13, с. 157] / **Хтось попросив свого синочка, щоби він не гнівив мами; Смаж усе соняшникове насіння, Марто** [17, с. 35] / **Хтось порадив Марті, щоби вона смажила все соняшникове насіння; їдь, Елю, додому** [17, с. 135] / **Хтось попросив Елю, щоби вона їхала додому;**

2) просте ускладнене речення зі звертаннями, що співвідноситься із семантично складною конструкцією, предикат першого елементарного речення якої виражений дієсловом зі значенням повідомлення, зміст якого обов'язково розкривається у другому елементарному реченні, наприклад: **А Підкова, Тимоше, задарма хату збудує** [17, с. 174] / **Хтось сказав Тимошеві, що Підкова збудує хату задарма; Тату, а Оксен був помер** [17, с. 289] / **Хтось розповів татові, що Оксен був помер; Радість у мене сьогодні, Катрусю** [17, с. 318] / **Дехто сказав Катрусі, що у нього сьогодні радість;**

3) речення, ускладнені вокативними синтаксемами, що є семантично складною конструкцією, елементарні речення якої пов'язані темпоральними відношеннями. Звертання у таких типах речень

семантично дублюють займенники другої особи та виконують тотожну семантичну функцію, наприклад: *Добрий ти в мене, Богдане* [17, с. 46] / *Богдан добрий в мене + Ти добрий в мене; Ти живий, Петрусику!* [17, с. 268] / *Ти живий + Петрусик живий.*

Здатність звертання виражати предикативні відношення відзначив ще О. М. Пешковський: «власне апелювативна функція звертання тісно пов'язана із функцією кваліфікації слухача, так що виходить щось середнє між звертанням та називним предикативним з опущеним *ти*. До таких випадків можна віднести прохання, образи, похвалу» [8, с. 407]. Що стосується звертання у художньому мовленні, то воно часто стає риторичним та естетичним центром, концентруючи в собі думку та почуття автора. Таке твердження можна проілюструвати наступними прикладами, у яких вокативні синтаксеми формують сурядний ряд із підсилювальним значенням: *Тоді прости, прощай, проклятий краю, вітчизно боягузів і убивць* [13, с. 86]; *Поезіє, покаро із покаро, моєї волі вікова в'язнице! Всю мертву воду випий із криниці* [13, с. 172]; *О вільна мово вірних побратимів, чом ти так рідко сходиш поміж нас* [14, с. 58]. Про складний характер звертань у поетичному мовленні йдеться і в «Російській граматиці» (1980 р.), у якій описано шляхи збагачення та перетворення функцій звертань у художніх творах. «Зберігаючи функцію називання того, кому адресоване мовлення, звертання в художньому, поетичному мовленні часто зосереджує в собі головну частину повідомлення» [10, с. 166]. Дуже часто у художньому творі звертання поширене лексемами із семантикою ознаки предмета, що, окрім значення адресації, вміщує в собі характеристику адресата.

Характеризація у звертаннях виражається різними способами: звертанням-прикметником, означеннями при звертаннях-іменниках, різноманітними відокремленими зворотами при звертаннях, що потребують докладного аналізу. Серед звертань, що імпліцитно характеризують адресата, на думку Ковтунової І. І., можна виокремити такі групи: звертання-характеристики, які виражені власне звертаннями, та такі, в яких відношення характеристики виражені різноманітними конструкціями з предикативним значенням.

До першої групи належать звертання, виражені прикметниками. Вони відзначаються помітною неоднорідністю, що зумовлено різною мірою наближення до розмовного мовлення. До таких структур уналежнюємо звертання, що виражають ласку, похвалу чи сварку, тобто такі, що містять позитивну чи негативну оцінку. Утворена конструкція виконує функції власне звертання та відокремленого звороту з предикативним значенням. Наприклад: *Тепер, сердешний, догоряй по пнях* [13, с. 48]; *Ти дозволь мені, рідний, відіслати його [листа]* [13, с. 61]; *Прохукай шибу, моя свята* [13, с. 324]. До цієї ж групи відносимо звертання, що містять порівняння чи метафору. Метафоризуються як конкретні, так і абстрактні поняття, наприклад: *Іваночку! Ти чуєш,*

**доброокий?...Вусате сонечко моє** [13, с. 85]. На ґрунті наведених прикладів можна зробити висновок про інформативну значущість прикметників у звертаннях, такі конструкції здатні давати яскраву індивідуальну характеристику адресатові мовлення, імпліцитно виражати його ознаки у контексті. Мова художніх творів прагне семантичної гнучкості, що досягається вживанням вокативних синтаксем у переносному значенні завдяки асоціативним зв'язкам.

Другою групою звертань, що характеризують адресата, є побудови з відокремленими зворотами (прикметниковими, прислівниковими та іменними сполученнями), наприклад: *Це ти, четвертоване серце, устеблене, стромишся в небо* [13, с. 267]; *Ти, янголе, припнутий гострожалими списками до тіла власного – хреста подоба – втрачаєш право самоуникання* [13, с. 146]; *Україно, тернова, свята і висока, Не зів'януть твої корогви золоті* [14, с. 74].

Якщо власне звертання розділяє відокремлений зворот та предикативну основу речення, то відокремлений зворот майже повністю бере на себе предикативно-характеристичну функцію, тобто є виразником імпліцитної предикації. Особливої уваги у художніх текстах заслуговують речення, у яких після вокативної конструкції наявні вставлені елементи, що виражають авторський коментар мовної ситуації. Наприклад: *Опшій так, Маркіяне Тадейовичу, (Тур знічено розвів руками і почервонів ще більше) ви все життя чесно виконували свої службові обов'язки* [17, с. 67]. Як зауважує Корновенко Л. К., авторський коментар вокативної ситуації виразно окреслює позиції адресата та мовця, «дає можливість виявити не лише безпосереднє реагування – вираження емоцій адресата в експліцитній формі, а й репрезентує імпліцитну трансляцію позитивних та негативних емоцій адресата» [6, с. 15].

**Висновки.** Використання різноманітних синтаксичних конструкцій у художньому тесті зумовлене передусім прагненням автора до максимальної передачі читачеві інформації, репрезентованої як експліцитно, так і за допомогою імпліцитних форм. Яскравим прикладом цього можуть служити вокативні синтаксеми як маркери художнього мовлення. Такі побудови є виразниками додаткової, прихованої інформації, особливо у поетичних текстах. Вони здатні виражати характеристику, імпліцитно передавати ставлення мовця до адресата, водночас виконуючи і первинну свою функцію – адресації. Наведений фактичний матеріал дає підстави для висновку про велику місткість змісту та функціональну багатогранність вокативних конструкцій, які репрезентують імпліцитну предикацію у художньому тексті.

**Перспективи подальших розвідок** полягають у дослідженні вокативних конструкцій в аспекті комунікативної настанови мовця у різних типах дискурсу.



**Література**

1. Будько М. В. Семантико-синтаксическая структура простого предложения: автореф. дис. ... канд. філол. наук. Киев, 1992. 16 с.
2. Вихованець І. Р., Городенська К. Г., Русанівський В. М. Семантико-синтаксична структура речення. Київ: Наук. думка, 1983. 219 с.
3. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови. Київ: Наук. думка, 1992. 224 с.
4. Кадомцева Л. О. Ускладнення структури простого речення (синтаксис, семантика, функції): автореф. дис. ... докт. філол. наук. Київ, 1992. 32 с.
5. Ковтунова И. И. Поэтический синтаксис. Москва: Наука, 1986. 208 с.
6. Корновенко Л. В. Звертання у прагмалінгвістичному аспекті (на матеріалі сучасної російської мови): автореф. дис. ... канд. філол. наук. Київ, 2001. 21 с.
7. Кульбабська О. В. Напівпредикативність як синтаксична категорія простого ускладненого речення. *Матеріали V Конгресу Міжнародної асоціації україністів. Мовознавство*: зб. наук. ст. Чернівці: Рута, 2003. С. 285–289.
8. Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении. Москва: Гос. уч.-педагогич. изд-во, 1938. 451 с.
9. Руднев А. Г. Синтаксис осложненного предложения. Москва: Учпедгиз, 1959. 198 с.
10. Русская грамматика: в 2-х т. Москва: Наука, 1980. Т. 2: Синтаксис. 709 с.
11. Скаб М. С. Прагматика апеляції в українській мові: навч. посібник. Чернівці: Рута, 2003. 80 с.
12. Слинко І. І., Гуйванюк Н. В., Кобилянська М. Ф. Синтаксис сучасної української мови. Проблемні питання. Київ: Вища шк., 1994. 670 с.
13. Стус В. Палімпсест: Вибране. Київ: Факт, 2006. 432 с.
14. Севернюк Т. Злам: Поезії. Чернівці: Прут, 1993. 168 с.
15. Українська система найменувань адресата мовлення: колективна монографія. Чернівці: Рута, 2008. 304 с.
16. Щепин А. Н. Обращение в поэтической речи. *Русская речь*. 1976. № 2. С. 46–51.
17. Яворівський В. Оглянься з осені. Автопортрет з уяви. Київ: Дніпро, 1984. 430 с.